

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ДЖАМИЛЯ АЛЛАХВЕРАН ГЫЗЫ ГАДИМОВА

**СЕМАНТИКО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ И СТИЛИСТИЧЕСКАЯ
АДАПТАЦИЯ ПОЛОНИЗМОВ В РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ
ЯЗЫКЕ XIX – XX вв.**

5707. 01 – Славянские языки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание учёной степени
доктора философии по филологическим наукам

БАКУ – 2014

**Диссертация выполнена на кафедре Общего и русского
языкознания Бакинского славянского университета**

**Научный
руководитель:**

доктор филологических наук, профессор
Лидия Михайловна Грановская

**Официальные
оппоненты:**

доктор филологических наук, профессор
Ильяс Гамидулла оглы Гамидов

*доктор философии по филологическим наукам,
доцент* **Эльвира Акиф гызы Гейдарова**

Ведущая организация: Кафедра Русского языка
Азербайджанского государственного педагогического университета

Защита состоится « 23 » 04 _____ 2014 года в « » часов
на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите
диссертаций на соискание ученой степени доктора наук и доктора
философии по филологическим наукам при Бакинском славянском
университете по адресу: AZ 1014, г.Баку, ул.Сулеймана Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Бакинского
славянского университета.

Автореферат разослан « » _____ 2014 года

**Ученый секретарь
Диссертационного совета Д 02.071,
доктор философии по филологическим
наукам, доцент**

Н.Р.Мугимова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы определяется неизученностью польских заимствований в русском языке XIX – XX вв. Рассмотрен их состав, вхождение на протяжении этого времени, способы адаптации и функционирование, учитывая и предыдущие этапы как своеобразную предысторию этого процесса. Весь этот комплекс вопросов может быть рассмотрен как фрагмент общей темы исследований славянских языков на современном этапе: их положение в мире коммуникации в связи с общими вопросами многоязычия и проблемой языковых контактов.

Проблема заимствования – одна из традиционных в лингвистической науке. Большое внимание анализу заимствований, прямых и опосредованных, отведено в работах М. Фасмера, В. В. Виноградова, Л. А. Булаховского, Б. К. Гавранка, Е. Хаугена, Л. П. Крысина, У. Вайнрайха и др.

Отдельные группы заимствованной лексики описаны в работах А.И. Смирницкого, В.Ю. Мартинек, В.М. Аристовой, В.П. Муравьева, А.Дж. Эфендиевой, Г.Н. Асланова, Х.К. Шарабчиевой и др.

Экзотизмы (этнографизмы, алиенизмы) и иноязычные вкрапления в русском языке, своеобразии их функционирования представлены в статьях А.М. Бабкина, А.А. Леонтьева, Н.С. Араповой, Н.Г. Михайловской, Б.Н. Павлова, А.Е. Супруна, Р.М. Бутина и П.Л. Ким Юань-Фу, Э.А. Вихляевой и М.В. Вербицкой и др.

При наличии большого числа работ, посвященных проблемам вхождения в русский литературный язык заимствований из европейских и восточных языков, заимствования из славянских языков до сих пор описаны далеко неполно.

Вопрос о польском влиянии на русский литературный язык освещен в немногих исследованиях. Перечни слов-полонизмов и некоторые данные о них мы находим в работах Я.К. Грота, А.И. Соболевского, Н.С. Трубецкого, А.М. Селищева, В.И. Чернышева, В.В. Виноградова, Л.А. Булаховского, Ю.С. Сорокина, В.М. Тамань, Ф.П. Сороколетова, Е.Э. Биржаковой, Л.А. Войновой, Л.Л. Кутиной, В.П. Вомперского, а также в книге «Лексика русского литературного языка XIX– начала XX века» (авторы разделов – Е.П. Ходакова, Л.М. Грановская). Наиболее полное исследование – книга Галины

Милейковской «Польские заимствования в русском литературном языке XV – XVIII вв.», которая охватывает вхождения польской лексики в русский литературный язык до начала XIX века.

Объектом исследования являются польские заимствования в русском литературном языке XIX – XX вв.

Предметом исследования являются процессы семантико-грамматической и стилистической адаптации полонизмов и своеобразие их функционирования в русском литературном языке XIX – XX вв.

Цель исследования – выявить состав полонизмов, вошедших в русский литературный язык в XIX – XX вв., и описать способы их адаптации на разных уровнях языковой системы.

В процессе исследования материала были выдвинуты следующие конкретные задачи:

1. Выявить состав заимствованных полонизмов, относящихся к XIX – XX вв., поскольку этот процесс был растянут на несколько столетий, и дать их классификацию;

2. Изучить и описать процессы, связанные с вхождением польской лексики в русский литературный язык, и ее роль в развитии его словарного состава;

3. Описать процесс семантико-стилистической и морфологической адаптации полонизмов и его своеобразие.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

1. Выявлены, описаны и систематизированы польские заимствования, вошедшие в русский литературный язык в XIX – XX вв., вхождение которых в этот период не изучено.

2. Впервые исследована и описана семантико-стилистическая и морфологическая адаптация полонизмов в русском литературном языке XIX – XX вв.

3. Описаны приемы морфологической адаптации по родовому признаку, своеобразие освоения категорий рода, числа и падежа. Установлено, что подавляющее большинство полонизмов полностью адаптированы в морфологической системе русского языка.

4. Проанализирован процесс стилистической адаптации и установлено, что в русском литературном языке XIX – XX вв. эмоционально-экспрессивная и функциональная окраска ряда полонизмов подверглась известным изменениям.

В работе использован **описательный метод** в интерпретации материала с привлечением лексикографических источников разных

жанров, деловых документов, публицистики, а также русской художественной и переводной литературы.

Материалами исследования послужили: картотека полонизмов, составленная по материалам толковых, этимологических, двуязычных словарей, выборки из словарей иностранных слов, изданных на протяжении XIX – XX вв., деловые документы, публицистика, а также русская художественная и польская переводная литература.

Вхождение многих слов, их датировка определялись большей частью их фиксацией в словарях.

В отличие от толковых словарей в этимологических словарях и в словарях иностранных слов фиксируются не только слова, вошедшие и закрепившиеся в русском литературном языке, но и лексика экзотическая, которая обычно попадает в язык через переводную литературу: не находя эквивалента в родном языке, переводчик вводит в текст экзотизмы без перевода или толковательного комментария.

Помимо русской художественной литературы, где польская лексика получила отражение в произведениях Н. С. Лескова, В. Г. Короленко, И. Бабеля, К. Паустовского, Н. А. Островского и др., мы обратились к переводам А. Мицкевича, Э. Ожешко, Г. Сенкевича, В. Реймонта, С. Жеромского, Е. Анджеевского, В. Жукровского и др., в которых широко отражена польская лексика. Создавая национально-исторический колорит, писатели неизменно использовали множество слов-наименований, не имеющих русских лексических эквивалентов.

В диссертационной работе впервые обследован корпус «Документов и материалов по истории советско-польских отношений», относящихся ко времени 1917 по 1950 – 1955 гг., ставших важным этапом в жизни советского и польского народов (углубление связей, упрочение их международного сотрудничества, укрепление содружества в блоке социалистических государств).

Большое значение представляют материалы, содержащиеся в документах и материалах, характеризующих польско-советские отношения в период Октябрьской революции и Гражданской войны, в межвоенный период и в годы совместной борьбы против фашизма, в послевоенное время строительства социализма в Народной Польше. Эти источники, отражающие разные этапы истории русско-польских отношений, представляют собой переводы на русский язык

польских оригиналов и до сих пор в лингвистических исследованиях не привлекались.

Истории известны немногие примеры такого тесного переплетения экономических, политических и культурных связей между соседними народами, какие возникли между Россией и Польшей. Общность этнического происхождения, непосредственное географическое соседство определили исторические судьбы этих народов. Взаимоотношения между народами России и Польши развивались, как известно, далеко не гармонично. На протяжении веков возникали конфликты, доходившие до военных столкновений, оставившие в памяти народов (и по сегодняшний день) тяжкий след. Разделы Польского государства, совершенные русским царизмом совместно с австрийской и прусской монархиями, жестокое подавление польского национально-освободительного движения, Вторая мировая война (1939 – 1945) – все эти трагические события не прошли бесследно в истории польского народа.

Проблемы взаимоотношения России и Польши не перестают быть актуальными и на сегодняшний день. Один из аспектов – образы культурной и исторической памяти, во многом осложненные событиями прошлого. Прикладные и теоретические проблемы памяти (Memory studies) разрабатывает Российский институт культурологии, и в 2000 году в Москве была проведена конференция «Россия и Польша: долг памяти и право забвения», в октябре 2010 года Международный научный конгресс «Польша – Россия. Трудные вопросы. Три направления: история, культура, фильм».

Русско-польские отношения складывались крайне болезненно, и для современного этапа это обстоятельство еще не стало историей. Тем не менее языковые контакты усилены обменом культурными реалиями, весьма значительными, что отражает язык и представлено в материале настоящей диссертации и его исследовании.

Известно, что все изменения, происходящие в социальной жизни общества, так или иначе находят отражение в языке, а лексика представляет собой область языка, в наибольшей степени открытую для всякого рода внешних влияний. Естественно, что и интенсификация или, напротив, ослабление связей определенным образом могут быть отражены и в таком процессе, как заимствование.

Появление и распространение заимствованных наименований определяет их приспособление к сложившейся языковой системе.

Лексика польского происхождения составляет значительный пласт словарного состава русского языка, и в этом процессе вхождения полонизмы, как и другие группы вхождений, подверглись семантико-стилистической и грамматической адаптации.

Под адаптацией заимствованных слов понимается сложный, многоуровневый процесс вхождения лексических единиц в систему принимающего языка, включающий переоформление иноязычных слов и их приспособление к этой системе. Степень приспособления может быть различной – от слов, вполне освоенных языком в фонетическом, морфологическом и других уровнях, до слов, структурно и семантически совершенно чуждых языку и потому существующих в виде иноязычных вкраплений.

Принцип деления всех слов на заимствованные и иноязычные, как известно, был выдвинут немецкими лингвистами еще в конце XIX – начале XX вв. Функциональный принцип деления слов на освоенные, иноязычные и «чуждые» был принят многими исследователями.

Заимствованными словами принято считать слова, которые в достаточной степени освоены заимствующим языком. В отличие от полностью освоенных заимствований, в кругу заимствованной лексики выделяются слова, которые сохраняют следы своего иноязычного происхождения в виде звуковых, орфографических, грамматических и семантических особенностей, чуждых исконным словам. Терминологический корпус, обслуживающий иноязычную лексику, включает различные наименования: *заимствования*, *экзотическая лексика* (А.Е. Супрун), *варваризмы* (А.А. Реформатский), *алиенизмы* (В. П. Берков), *интернационализмы*, *локализмы*, *регионализмы* (М.М. Маковский), *иноязычные вкрапления* (А.А. Леонтьев), *экстремальные заимствования* (В.Г. Дружин), *квазизаимствования* (Л.М. Баш), *экстранизмы* (М. Габинский), *этнолексемы* (Л.А. Шейман), *лакуны* (И.И. Ревзин) и др.

В.П. Берков считает, что термин *экзотизм* используется в широком смысле как обозначение любой реалии – явления культуры, социальных отношений, элемента природы и т.п., специфических для данного коллектива. Поскольку обычно термин *экзотизм* использу-

ется в более ограниченном смысле, возможно, уместнее был бы, по мнению автора, иной термин, например, *алиенизм*.¹

Однако, как отмечают и сами исследователи, эта терминология не является системной и последовательно разработанной.

На наш взгляд, целесообразно использовать применительно к описанию данного материала термины *заимствования* и *экзотизмы*, как противопоставление словам-полонизмам, освоенным русским литературным языком, слов, не вполне освоенных. Отметим, что, экзотизмы, переданные и русской графикой, зачастую представляются чуждыми для носителей языка. Экзотизм только с течением времени и при известных условиях может стать освоенным и заимствованным словом, входящим в определенную лексико-семантическую группу. «Заимствованные слова, вошедшие в лексическую систему русского языка, на первых порах употребляются как наименования новых чуждых русскому человеку предметов и явлений. Лишь в результате длительного сожительства с русскими словами иноязычные заимствования полностью осваиваются русским языком, становятся элементами его лексической системы».²

В диссертационной работе наряду с терминами *польские заимствования* и *экзотизмы* используется термин *полонизм*. *Полонизм* – «слово или оборот речи, заимствованные из польского языка или построенные по его образцу».³

В работе термин *полонизм* употребляется как для обозначения польских заимствований, так и экзотизмов. Это отражено и в классификации материала.

Вхождение заимствований в русский язык на протяжении XIX – XX столетий предполагает рассматривать эти пласты слов как многоуровневую систему.

Описание адаптации полонизмов в русском литературном языке XIX – XX вв. и обобщение результатов проведенного исследования имеет важное **теоретическое значение** для описания истории развития лексического состава русского литературного языка и его

¹ Берков В. П. Вопросы двуязычной лексикографии. Л., 1973, с.10.

² Сороколетов Ф.П. История военной лексики в русском языке XI – XVII вв. Л., 1970, с. 250.

³ Ожегов С.И.Словарь русского языка. М.,1988, с.450.

словарей, в которых польская лексика на современном этапе должна быть включена и представлена более полно и объемно.

Практическая значимость диссертационной работы определяется тем, что результаты исследования могут быть использованы в курсах лексикологии, стилистики, культуры речи, истории русского литературного языка, в спецкурсах, а также при написании учебников и учебных пособий и создании словарей иностранных слов.

Диссертационное исследование обращает внимание изучающих русский язык и говорящих на нем на особенности функционирования в русском языке такой значительной группы славянских заимствований, как полонизмы.

На защиту выносятся следующие положения диссертации:

- Изучение материала свидетельствует о том, что в русский литературный язык в XIX – XX вв. вошло значительное количество полонизмов, пополнившее его лексический состав;

- Процесс заимствования полонизмов в русский язык в XIX – XX вв. развивался динамически, хотя и не так интенсивно, как на ранних этапах;

- Лексико-тематические группы, в которых наблюдается приток полонизмов, достаточно разнообразны. Больше всего полонизмы представлены в группах «лексика, называющая реалии культуры» и «наименование блюд, приправ, напитков»;

- Заимствованные русским языком слова превалируют над экзотической лексикой из польского;

- Анализ материала показал, что при семантической адаптации полонизмы заимствуются не только в том же семантическом объеме, что и в языке-источнике. Наблюдаются процессы изменения, реже – сужения семантического объема заимствованных слов;

- Имена существительные, заимствованные из польского, превалируют над остальными частями речи. При адаптации грамматические категории рода и числа в русском и польском языках в основном совпадают. Исключение составляет незначительное число слов, у которых эти категории различаются;

- Стилистически полонизмы в большей своей части по эмоционально-экспрессивной окраске снижены в русском языке, что определяется «стилистическим рефлексом», который, как известно,

может быть косвенно связан с эмоциональным отношением к чужому языку.

Апробация работы. Основные положения диссертации отражены в публикациях республиканской и зарубежной печати, обсуждались на научных конференциях.

Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на совместном заседании кафедр общего и русского языкознания и современного русского языка филологического факультета Бакинского славянского университета.

Структура диссертации: работа состоит из введения, двух глав, заключения, списка использованной литературы и приложения.

Общий объем диссертации – 153 страницы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во **введении** обосновывается актуальность темы, определяются объект и предмет исследования, его цели и задачи, методы, раскрываются научная новизна, теоретическая и практическая значимость работы, апробация ее основных положений, представляются положения, выносимые на защиту.

Первая глава «Семантическая адаптация полонизмов в русском литературном языке XIX – XX вв.» посвящена их смысловому освоению. Анализу подвергается обширная группа слов-полонизмов, заимствованных на протяжении XIX – XX столетий.

Полонизмы, вошедшие в русский литературный язык в XIX – XX вв., характеризуются тематическим разнообразием. Это обстоятельство позволяет представить их в лексико-тематических группах: лексика, называющая реалии культуры – песни, танцы, музыкальные инструменты (*коло, краковяк, мазурка, оберек, обертас, шумка; генсле, жлубцоки; варшавянка* и др.); термины, связанные с играми (*крагли, луза, фант* и др.); названия различного рода одежды (*доломан, кантуш, кацавейка, кирея, чамарка* и др.), головных уборов (*бриль, капуца, конфедератка* и др.); наименование блюд, приправ, напитков (*буханка, зразы, пампуха, пляцки, пончик, сальцесон, шпикачки; муштарда, повидло; крамбамбули* и др.); понятия, связанные с бытом (*альтанка, дучай, манатки* и др.); предметы кухонной утвари (*дурилаг, шумовка* и др.); лексика, называющая транспортные средства и дорожные принадлежности

(*бричка, тачанка* и др.); термины сельского хозяйства (*гмина, фольварк, паницина, басаринка* и др.); наименования лиц (*бастрюк, копари, лайдак, магнат, матрона, шпак, шулер* и др.); лексика растительного и животного мира (*апорт, кнафлик, марзанка, мордзев, шпанка; индюк, кузька, марена, шкапа* и др.); профессионализмы (*кантователь, муштабель, прасовка, шпенек, шпонка, шпулька, шпунт* и др.); термины судебного дела, права, различного рода организаций и членов подобных организаций (*дезензива, илляция, инстигаторы, кондемната, лавники, массовка, ржонд, рочки, филареты, филоматы, харцер, честник* и др.); военные термины и воинские знаки отличия (*довуца, клейноды, когорта, кракузы, улан* и др.); медицинские термины (*агония, шпатель* и др.); обозначения, связанные с церковным обиходом (*парафия, плебан, примас, пробоец, рожанец* и др.); лексика, называющая принадлежности упряжи (*зашоренность, ленчик* и др.); слова, обозначающие понятие «части» (*оковалок, шматок* и др.); мера веса и объема (*грживна, коржец, морг, снур* и др.). Отдельно представлены слова, не связанные с определенными тематическими группами (*блат, снота, фанаберия, фантасмагория, цигельня* и др.). В лексико-тематические группы включены кроме освоенных заимствований и экзотизмы.

Выборка производилась из широкого круга русских толковых, русско-польских и польско-русских словарей, фиксация материала в которых позволила и обозначить группу: это заимствования, относящиеся к XIX и XX столетиям, среди которых вычлняются номинации, не имеющие еще статуса освоенных (*экзотизмы* – термин, принятый в работе, но имеющий дублетные обозначения: *этнографизмы, алиенизмы*).

К заимствованным русским языком словам отнесены полонизмы, вошедшие в лексическую систему русского литературного языка (*дрель, луза, повидло* и др.), другая группа слов (*рочки* <сроки заседания в городских судах>, *генсле* <польские гусли, вид национального струнного музыкального инструмента>, *оберек* «польский народный парный танец») – представляют собой экзотизмы, находящиеся на периферии русской лексической системы.

В количественном соотношении слова-полонизмы, вошедшие в лексическую систему русского языка, превалируют над экзотической лексикой, употребляемой ситуативно, в целях стилизации в

художественной речи, точной передачи подлинника в деловых документах, дипломатической почте и др.

В работе приводятся экзотизмы, зафиксированные словарями иностранных слов, известные из переводной литературы (*двояки* <два горшка, соединенные ушком>, *капылюха* <шляпа с широкими полями>, *кеннкорта* <удостоверение личности, выдававшаяся польскому населению немецкими оккупационными властями> и др.).

В диссертации описаны слова-полонизмы, заимствованные русским литературным языком непосредственно из польского и попавшие в русский литературный язык через польское посредство на протяжении XIX – XX вв. из других языков (*манатки* из итальянского *manata* «узелок» через польское посредство, где *manatki* «пожитки»; *папироза* из немецкого *Papier* «бумага» через польское посредство, где *papieros* «бумажная трубка, набитая табаком» и др.).

Исследование материала выявило, что в процессе заимствования полонизмы подвергались семантической адаптации. Наблюдаются процессы расширения, сужения смыслового объема и его изменение. Выделены следующие группы польских заимствований, претерпевших эти изменения:

А. Слова, заимствованные в том же семантическом объеме: *кацавейка* <женская распашная короткая кофта, отороченная мехом>, *шулер*: 1. Картежник-профессионал, мошенничающий в карточной игре; 2. Мошенник, обманщик.

Б. Слова, изменившие значение. *Полендвица* <копченое свиное филе, приготовляемое в виде колбасы>, где польское *połędwica* <копченая говядина из филейной части>; *массовка*: 1. *истор.* В России до 1918 г. – митинг, революционная сходка; 2. Массовая сцена (в кино, театре); 3. Массовая газета; 4. Массовая экскурсия, прогулка. В польском языке за словом *masówka* тоже закреплено несколько значений: 1. Митинг, массовка; 2. Широкое употребление чего-то; 3. Массовое производство. Из польского в русский язык вошло лишь одно прямое значение, представляющее процесс сужения семантики польского слова. В русском языке возникли переносные значения, отличающиеся от вторичных польского *masówka*.

В. Слова, освоенные в одном значении при наличии многозначности их в языке-источнике. Например, *клейноды* в современном русском языке используется в значении <войсковые

знаки отличия, символы власти гетманов, казачьих атаманов и полковников>; в польском оно многозначно: 1. Драгоценность, ювелирное изделие; 2. Жемчужина, сокровище; 3. *устар.* Герб (дворянский); 4. Перстень с печатью (гербом). *Гмина* <мелкая единица сельского самоуправления в Польше>. В польском языке *gmina* представлено значениями: 1. Единица административно-территориального деления Польши, волость; 2. Волостное правление, гминный народный Совет; 3. Община (религиозное и т.п. объединение).

Г. Слова-омонимы: *мазурка* <польский парный танец> и *мазурка* <сладкое печенье>; *коло* <объединение представителей польских националистических партий>; *коло* <народная массовая пляска в круговом построении>.

В особую группу выделены вариантные формы польских заимствований.

К.С. Горбачевич в работе «Вариантность слова и языковая норма» выделяет четыре вида формального варьирования в пределах тождества слова: акцентное, фонетическое, фонематическое и морфологическое.⁴

В нашей работе были выявлены фонематические и морфологические варианты слов-полонизмов.

Например, полонизмы *чамарка*, *кузька* и др. в русском языке имеют фонематические варианты. *Чамарка* <старинная польская одежда, род венгерки>. В современном русском языке имеет фонетическую огласовку: *чемара*, *чемарка*, *чамарка*, *чемерка* и областной вариант *чумарка*. *Кузька* <жук-вредитель хлебных злаков>, а также *кузка*, *куска*.

Исследование материала позволяет утверждать, что полонизмы, вошедшие в русский язык и включившиеся в его лексическую систему, подверглись тем же семантическим изменениям, которые характеризуют на протяжении истории лексический состав русского литературного языка: сужение, расширение и изменение значений. Эти слова описаны в «сетке значений»: язык-источник, этимологическая справка, принимающая система и значение, определившиеся в процессе освоения. Семантические структуры представлены в сопоставлениях и прокомментированы.

⁴ Горбачевич К. С. Вариативность слова и языковая норма. Л., 1978.

Вторая глава «Грамматическая и стилистическая адаптация полонизмов в русском литературном языке XIX – XX вв.» посвящена анализу грамматического и стилистического освоения полонизмов в русском литературном языке XIX – XX вв.

При заимствовании грамматической адаптации подвергались имена существительные (*магнат, дурилаг* и др.), имена прилагательные (*заядлый* <завзятый>, *травлый* <терпеливый, выносливый>) и глаголы (*фасовать, мордовать* и др.), заимствованные русским языком в XIX – XX вв. Примеры освоения других частей речи не выявлены.

В этом процессе адаптации имена существительные преобладают над другими лексико-грамматическими разрядами слов; следующая по числу группа представлена глаголами; слов-полонизмов, относящихся к лексико-грамматическому классу имен прилагательных, обнаружено всего лишь три.

В процессе грамматической адаптации полонизмы приобретают грамматическое значение и грамматические признаки русского слова.

Анализ материала показал, что грамматический род заимствованных имен существительных при заимствовании в большинстве случаев совпадает (*луза, бричка* – слова женского рода; *краковяк, фант* – мужского рода; *повидло, коло* – среднего рода).

Небольшой круг представлен словами, у которых категория рода в русском и польском языках не совпадают.

Выделены группы, отражающие в процессе адаптации грамматических категорий отступления от языка-источника.

1. Рассмотрены несовпадения категории рода имен существительных:

А. В польском языке-источнике слова, относящиеся к мужскому роду, в заимствующем русском языке осваиваются в форме женского рода (*буханка – bochenek, папироса – papieros, дрель – drył, лазурь – lazur* и др.).

Б. Слова, относящиеся к женскому роду, в русском языке, заимствующем эти понятия, осваиваются в форме мужского рода (*апорт – aporta* <сорт крупных яблок>, *шарф – szarfa* и др.).

В. Слова, относящиеся к среднему роду, в русском языке осваиваются в форме мужского рода (*крамбамбули – krampambule* <спиртная настойка на гвоздике, корице и вишневых косточках>).

Г. При совпадении категории рода слова могут различаться типом склонения (*фасоль* – *fasola* (по III типу склонения польского языка, то есть по образцу слов женского рода на *a* и *i*)).

2. Склоняемые в польском языке-источнике слова в принимающем русском языке заимствуются в неизменяемой форме (*генсле* <польские гусли>, *жлубцоки* <польский музыкальный трех- или четырехструнный смычковый инструмент>).

Имена существительные чаще заимствуются в форме единственного числа. Примеры слов, адаптированных в форме множественного числа, немногочисленны. В польском слово, имеющее две формы числа, в принимающем русском языке принимает только форму множественного: *цимбалы* <народный музыкальный инструмент> – *cymbal* (*cymbały*), *крагли* <вид игры в кегли> – *kregiel* (*kregiele*) и др.

«Имена существительные, флексии или финалы которых затрудняли подключение их к тем или иным типам имен русской морфологической системы в силу отсутствия подобных финалов у русских имен или в силу противоречия между их грамматическими значениями и значениями соответствующих омонимических флексий в русском языке, на русской почве либо переоформлялись, либо не получали русского морфологического оформления, образуя фонд неизменяемых имен существительных»⁵.

В работе представлены морфологические варианты полонизмов: *пончик*, *шинок*, *буханка*.

В современном русском языке существительные *пончик*, *шинок*, как известно, относятся к словам мужского рода II склонения. В словарях начала XX столетия отмечены варианты: *пончка* (относится к женскому роду, I склонения), *пончики*, *пончки* (употребляется в форме множественного числа), *шинка* (относится к женскому роду, I склонения). Полонизм *буханка*, относящийся к женскому роду I типа склонения, имеет родовой вариант *буханец* мужского рода II типа склонения. Здесь можно говорить о грамматической или морфологической вариативности, когда наблюдаются колебания в роде иноязычного существительного, соответственно и в типе склонения. Отметим, что в языке-источнике рассматриваемые слова относятся к

⁵ Биржакова Е.Э., Войнова Л.А., Кутина Л.Л. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования. Л., 1972, с.235.

мужскому роду (и изменяются по I типу склонения польского языка). Ср. польск. *paćzek*, *szynk*, *bochenek*.

Имена прилагательные заимствуются в форме мужского рода единственного числа именительного падежа, и при адаптации польские прилагательные приобретают русские флексии и финали. Например, *zajadły* – *заядлый* <завзятый, с увлечением отдающийся какому-нибудь занятию>, *trawły* – *травлый* <терпеливый, выносливый> и др.

Глаголы заимствуются русским языком в неопределенной форме. Глаголы на *-ć* в русском языке передаются с суффиксом *-ть*, глаголы на *-ować* – *-овать* (*szparzyć* – *спарзуть*, *marynować* – *мариновать* и др.).

Исследование материала позволяет утверждать, что в процессе грамматической адаптации заимствования приобрели соответствующее грамматическое значение и грамматические признаки принимающего языка. Описаны совпадающие и отличные категории рода, числа, показаны случаи словопроизводства уже на базе русской морфемики, отмечена формально-грамматическая вариативность в системе имен прилагательных и глаголов.

В процессе заимствования полонизмы подверглись стилистической адаптации:

1. Стилистически нейтральные в польском языке слова в русском становятся эмоционально-экспрессивно окрашенными. Например, *лайдак* <лодырь, бездельник, бродяга, негодай, шатун, плут, гуляка> в современном русском языке, являясь бранным, употребительно в просторечии.

2. Эмоционально-экспрессивно окрашенные в языке-источнике слова в русском языке осваиваются как нейтральные. *Кракузы* в польском языке, помимо прямого значения <солдат легкой кавалерии>, имеет и переносное, стилистически окрашенное: шутовое наименование жителей Кракова.

Стилистической адаптации подверглись некоторые глаголы. Нейтральные в польском языке они входят в число разговорно-просторечных: *mordować* и русское разговорно-просторечное *мордовать* <избивать>.

Что касается стилистической адаптации, изменений в эмоционально-экспрессивной окрашенности и функциональной закреплённости слов, то они определяются и рядом экстралингвистических

факторов: статусом языка-источника, сложившимися отношениями в истории народов, восприятием культурных ценностей и их иерархии в системе других.

Рассмотрение истории вхождения и адаптации полонизмов на протяжении двух столетий позволило сделать некоторые выводы и обобщения.

Представленные в диссертации заимствования из польского языка отчленили весь круг вхождений от предшествующего времени и выявили особенности этого процесса на новом этапе развития русской лексической системы.

Утвердившееся суждение о том, что освоение полонизмов практически ограничено XVI – XVII вв., доказательно опровергнуто: в диссертации представлена обширная группа вхождений, в малой степени зафиксированных словарями, что свидетельствует о необследованности этого процесса в истории русско-славянских языковых контактов. Особое место в работе занял раздел, посвященный семантической адаптации: в нем рассмотрены все аспекты освоения смыслового объема слова языка-источника и последующие трансформации.

Исследование показало, что при заимствовании полонизмы подвергались не только семантической, но грамматической адаптации. Как и в предшествующую эпоху, основную массу полонизмов, вошедших в русский литературный язык в XIX и XX вв., составляет класс имен существительных. Анализ материала показал, что грамматический род заимствованных имен существительных польского и русского языков при заимствовании в большинстве случаев совпадает и существительные, как правило, заимствуются в форме единственного числа. В форме множественного числа и неизменяемыми осваиваются слова, имеющие соответствующие финали.

Важным представляется положение о том, что посредническая роль польского языка в обогащении русского языка западноевропейскими не ограничена допетровской эпохой, а на новом хронологическом срезе представлена новым кругом слов и понятий. Собранный материал из источников, ранее не привлекавшихся для выборки и описания, позволили документировать ряд вхождений и способы их адаптации. Словник польских вхождений должен пополнить словари и расширить наши представления об этом процессе.

Вхождение польской лексики в русский литературный язык – непрерываемый процесс. В последующем рассмотрении в ее составе должны быть более четко разграничены заимствования и экзотизмы – в динамике, на переходных этапах освоения.

Продолжением этой работы может стать изучение переводческой практики последних десятилетий, способствующей введению новых слов. Круг переводов художественных текстов польских писателей, поэтов, эссеистов и публицистики довольно широк.

В **приложении** дается словник, включающий анализируемые в работе полонизмы.

Основные научные положения диссертации отражены в следующих публикациях:

1. О названиях танцев, заимствованных из польского, в русском литературном языке // *Müasir dilçiliyin problemləri (dil əlaqələri)*. II Beynəlxalq elmi konfrans. 22 -23 noyabr 2007-ci il. Bakı, Azərbaycan. BSU “Kitab aləmi”, 2007, s. 269 – 272.

2. Польские заимствования в русском литературном языке в XIX – XX вв. и их морфологическая адаптация // *Elmi xəbərlər. ADU*, 2009, №2, s. 205 - 210.

3. О польской лексике в русском литературном языке в XIX – XX вв. // *Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi*. Bakı: Mütərcim, №1, 2012, s. 133 – 137.

4. О польских экзотизмах в русском литературном языке в XIX – XX вв. // *Elmi xəbərlər. ADU*, 2012, №1, s. 93 – 98.

5. Названия одежды и головных уборов, заимствованные из польского, в русском литературном языке // *Filologiya məsələləri*. 2012, №1, s. 156 – 161.

6. О грамматической адаптации полонизмов в русском литературном языке в XIX – XX вв. // *Вестник ПГЛУ*. 2012, №2, с.27 – 30.

7. Варианты заимствованных слов-полонизмов // *Pedaqoji universitetin xəbərləri. ADPU*, 2012, №1, s. 239 – 241.

8. Семантическая адаптация полонизмов в русском литературном языке (XIX-XX вв.) // *Dil və ədəbiyyat. BDU*, 2012, №1, s. 58 – 60.

9. Фонематические варианты слов-полонизмов // *Filologiya məsələləri*. 2012, №3, s. 60 – 65.

10. Об экзотической лексике из польской переводной литературы // Filologiya məsələləri. 2013, №3, s.76 – 79.

11. Полонизмы в русском языке: сфера «Человек» // Молодежь и наука: слово, текст, личность: Материалы международной молодежной научно-практической конференции. Ульяновск: УлГПУ, 2013, с.182 – 189.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazma hüququnda

CƏMİLƏ ALLAHVERƏN QIZI QƏDİMOVA

**XIX – XX ƏSRLƏR RUS ƏDƏBİ DİLİNDƏ POLONİZMLƏRİN
SEMANTİK-QRAMMATİK VƏ ÜSLUBİ CƏHƏTLƏRDƏN
UYĞUNLAŞMASI**

5707. 01 – Slavyan dilləri

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

**Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin
Ümumi və rus dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilmişdir**

Elmi rəhbər: *filologiya elmləri doktoru, professor*
Lidiya Mixaylovna Qranovskaya

Rəsmi opponentlər: *filologiya elmləri doktoru, professor*
İlyas Həmdulla oğlu Həmidov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elvira Akif qızı Heydərova

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Rus dili kafedrası

Müdafiə “23__” “__04_____” 2014-cü il tarixdə saat “__” Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində filologiya elmləri üzrə doktorluq və fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsi keçirən D 02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəh., S.Rüstəm küç., 25

Dissertasiya ilə BSU-nun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “__” _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

**D 02.071 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent**

N.R.Muqimova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı polyak dilindən alınma sözlərin məhz XIX – XX əsrlərdə rus ədəbi dilində tədqiq olunmaması ilə müəyyənləşdirilir. Dissertasiya işində polyak dilindən alınmaların tərkibi, əvvəlki dövrləri nəzərə almaqla onların qeyd olunan dövrdə rus dilinə daxil olması, uyğunlaşması və işlənməsi təhlil edilmişdir. Bütün bu məsələlər müasir dövrdə slavyan dillərinin təhlilinə dair ümumi mövzunun bir hissəsi kimi baxıla bilər (onların çoxdillilik və dil əlaqələri problemi ilə əlaqədar olaraq müasir kommunikasiya dövründə tutduqları mövqeyi).

Alınma sözlərin öyrənilməsi dilçilik elminin ənənəvi problemlərindən biridir. M.Fasmer, V.V.Vinoqradov, L.A.Bulaxovski, B.K.Qavranek, E. Xaugen, L.P.Krisin, U.Vaynrayx və başqalarının işlərində vasitəsiz və vasitəli alınma sözlərin təhlilinə böyük diqqət verilmişdir.

Alınma sözlərin bəzi qrupları A.İ.Smirmitski, V.Y.Martinek, V.M.Aristova, V.P.Muravyov, A.C.Əfəndiyeva, G.N.Aslanova, X.K.Şarabçiyeva və başqalarının işlərində təsvir olunmuşdur.

A.M.Babkin, A.A.Leontyev, N.S.Arapova, N.Q.Mixaylovskaya, B.N.Pavlov, A.Y.Suprun, R.M.Butin və P.L.Kim Yuan-Fu, E.A.Vixlyayeva, M.V.Verbitskaya və başqalarının məqalələrində rus dilində olan ekzotizm (etnoqrafizm, aliyeizm) və başqa dillərdən daxiletmələr, onların işlənmə xüsusiyyətləri haqqında məlumatları tapa bilərik.

Rus ədəbi dilinə Avropa və şərq dillərindən alınma sözlərin daxil olması probleminə həsr olunmuş bir çox tədqiqatların olmasına baxmayaraq slavyan dillərindən olan alınma sözlər tam təsvir olunmamışdır.

Polyak dilinin rus ədəbi dilinə təsiri məsələsi bəzi tədqiqatlarda öz əksini tapmışdır. Polonizmlərin sadalanması və onlar haqqında bəzi məlumatları biz Y.K.Qrot, A.İ.Sobolevski, N.S.Trubetskoy, A.M.Selişev, V.İ.Çernişev, V.V.Vinoqradov, L.A.Bulaxovski, Y.S.Sorokin, V.M.Taman, F.P.Sorokoletov, Y.E.Birjakova, L.A.Voynova, L.L.Kutina, V.P.Vomperski və başqalarının işlərində, habelə «Лексика русского литературного языка XIX – начала XX века» (“XIX – XX əsrin əvvəllərində rus ədəbi dilinin leksikası”) adlı kitabda tapa bilərik. Ən dolğun tədqiqat Qalina Mileykovskayanın «Польские заимствования в русском литературном языке XV – XVIII вв.» (“XV – XVIII əsr rus ədəbi dilində polyak dilindən alınmalar”) adlı kitabıdır, burada XIX əsrə qədər rus ədəbi dilinə daxil olmuş polyak sözləri təsvir olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı – XIX – XX əsrlərdə rus ədəbi dilində polyak dilindən alınma sözlərdir.

Tədqiqatın predmeti – XIX – XX əsrlərdə rus ədəbi dilində olan polyak mənşəli sözlərin semantik, qrammatik və üslubi cəhətlərdən uyğunlaşması və onların işlənmə xüsusiyyətləridir.

Tədqiqatın məqsədi – XIX – XX əsrlərdə rus ədəbi dilinə daxil olmuş polonizmlərin tərkibini müəyyənləşdirmək və onların dil sisteminin müxtəlif səviyyələrində uyğunlaşma xüsusiyyətlərini təsvir etməkdən ibarətdir.

Tədqiqat zamanı aşağıdakı konkret **vəzifələrin** yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

1. XIX – XX əsrlərə aid olan polonizmlərin tərkibini aşkar etmək, bir halda ki, alınma prosesi bir neçə yüzillik davam etmişdir, polonizmlərin tərkibinə görə təsnifatını vermək;

2. Polyak sözlərinin rus ədəbi dilinə daxil olması ilə bağlı prosesləri və lüğət tərkibinin inkişafında polonizmlərin rolunu öyrənmək və təsvir etmək;

3. Polonizmlərin semantik-üslubi və morfoloji adaptasiyası proseslərini, onların özünəməxsusluğunu göstərmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

1. XIX – XX əsrlər rus ədəbi dilində polyak mənşəli alınma sözlər müəyyənləşdirilmiş, təsvir olunmuş və sistemləşdirilmişdir (qeyd olunan dövrdə rus ədəbi dilində polonizmlər bu vaxta kimi təhlil olunmamışdır) ;

2. İlk dəfə olaraq XIX – XX əsrlər rus ədəbi dilində polyak mənşəli sözlərin semantik-üslubi və morfoloji uyğunlaşması təhlil olunmuşdur;

3. Morfoloji uyğunlaşma üsulları və qrammatik kateqoriyaların (cins, hal, kəmiyyət) xüsusiyyətləri açıqlanmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, polonizmlərin böyük əksəriyyəti rus dilinin morfoloji sisteminə tam uyğunlaşmışdır;

4. Üslubi uyğunlaşma prosesi nəzərdən keçirilmişdir və müəyyən olunmuşdur ki, XIX – XX əsrlər rus ədəbi dilində bir sıra polyak mənşəli sözlərin emosional-ekspressiv çalarlıqları dəyişikliyə məruz qalmışdır.

Dissertasiyada əsasən **təsviri və tutuşdurma metodlarından** istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat materialları izahlı, etimoloji, XIX – XX əsrlər ərzində nəşr olunmuş əcnəbi sözlər lüğətləri, ikidilli lüğətlərin əsasında tərtib edilmiş kartoteka və rəsmi sənədlərdən, publisistik, bədii və tərcümə olunmuş ədəbiyyatdan seçilmiş sözlərdir.

Bir çox polonizmlərin rus dilinə daxil olması və daxil olma tarixinin müəyyənləşdirilməsi əksər hallarda onların lüğətlərdə öz əksini tapması ilə müəyyənləşdirilir.

İzahlı lüğətlərdən fərqli olaraq əcnəbi sözlər və etimoloji lüğətlərdə nəinki rus dilinə daxil olmuş və bu dildə öz yerini tutmuş sözlər, hətta ekzotik leksika da əksini tapır. Əksər hallarda ekzotik leksika tərcümə vasitəsilə qəbul olunur: tərcüməçi ana dilində əcnəbi sözə ekvivalent tapa bilmədiyi halda tərcümə olunmayan ekzotizmi mətnə daxil edir.

Polyak mənşəli leksika ilə zəngin olan rus bədii ədəbiyyatı, məsələn N.S.Leskov, V.Q.Korolenko, İ.Babel, K.Paustovski, N.A.Ostrovski və digərlərinin əsərlərindən başqa tədqiqat işində A.Mitskeviç, E.Ojeşko, Q.Senkeviç, V.Reymont, S.Jeromski, E.Anceevski, V.Jukrovski və s. əsərlərinin tərcümələrinə müraciət olunmuşdur. Bədii ədəbiyyat alınma sözlər və ekzotizmlərin işlənməsini çox doğru əks etdirmişdir. Milli-tarixi kolorit yaratmaq məqsədi ilə yazıçı rus dilində ekvivalenti olmayan bir sıra sözlərdən istifadə edə bilər.

Dissertasiya işində ilk dəfə olaraq 1917-ci və 1950-1955-ci illərə aid olan, sovet və polyak xalqlarının həyatında mühüm mərhələni təşkil edən (əlaqələrin möhkəmlənməsi, onların beynəlxalq mövqelərinin gücləndirilməsi, sosialist dövlətlər blokunda həmrəyliyin möhkəmlənməsi) “Sovet-polyak münasibətlərinin tarixi üzrə sənədlər və materiallar” təhlil edilmişdir.

Bu sənəd və mənbələrdə Oktyabr İnqilabı və Vətəndaş müharibəsi zamanı, müharibələrarası dövr və faşizm qarşı aparılan mübarizə illərində, müharibədən sonrakı dövrdə xalq-demokratik quruluşunun yaranması və Polşada sosializm quruculuğu zamanında polyak-sovet münasibətlərini əks etdirən materiallar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tarixin müxtəlif dövrlərini əks etdirən bu rəsmi sənədlər polyak orijinalının rus dilinə tərcüməsidir və dilçilikdə indiyədək tədqiq olunmamışdır.

Rusiya və Polşa dövlətlərinin arasında yaranmış iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələr kimi digər qonşu xalqlar arasında olan münasibətlər çox az sayda tarixə məlumdur. Bu xalqların etnik törənişinin ümumiliyi, bilavasitə coğrafi qonşuluğu onların tarixi qədərini səbəbi oldu. Məlum olduğu üzrə Rus və Polyak xalqları arasında yaranmış qarşılıqlı münasibət heç də yaxşı deyildi. Əsrlər boyunca onlar arasında müharibəyə gətirib çıxarmış ixtilaf olmuş və bu da bugünədək xalqların yaddaşında acı iz qoymuşdur. Polşa dövlətinin rus çarizmi ilə bircə Avstriya və Prusiya monarxiyaları tərəfindən bölünməsi, polyak milli-azadlıq hərəkatının

amansız yatırılması, İkinci dünya müharibəsi (1939 – 1945 illər) – bütün bu faciəli hadisələr polyak xalqının tarixindən izsiz keçməmişdir.

Rusiya ilə Polşa arasında olan qarşılıqlı münasibət problemi bugünədək öz aktuallığını itirməyib. Rusiya kulturologiya institutu yaddaşın tətbiqi və nəzəri problemlərini (Memory studies) işləyib hazırlamış və 2000-ci ildə Moskvada “Rusiya və Polşa: yaddaşın vəzifəsi və unutma hüququ” adlı konfrans, 2010-cu ilin oktyabr ayında “Polşa-Rusiya. Mürəkkəb məsələlər. Üç istiqamət: tarix, mədəniyyət, film” adlı Beynəlxalq elmi konqres keçirilmişdir.

Tarix boyunca rus-polyak münasibətləri olduqca ağır olmuş və müasir dövrdə bu vəziyyət hələ tarixə çevrilməyibdir. Bunu da tədqiqat materialına daxil olan “Rus-polyak münasibətlərinin tarixi üzrə sənədlər və materiallar” və bir çox digər tarixi sənəd və mənbələr təsdiq edir. Buna baxmayaraq dil əlaqələri davam edir, onlar çox mühüm mədəni realilərin mübadiləsi ilə möhkəmlənmiş, bu da dildə əks olunub və dissertasiya materialında və tədqiqatda istifadə olunub.

Məlum olduğu üzrə cəmiyyətin ictimai həyatında baş verən bütün dəyişikliklər dildə öz əksini tapır. Leksika isə xarici təsirlərə məruz qalan dilin olduqca açıq sahəsidir. Təbii ki, əlaqələrin intensivləşməsi və ya əksinə zəifləməsi alınma sözlər prosesinə müəyyən qədər öz təsirini göstərir.

Alınma sözlərin işlənməsi və yayılması onların dil sisteminə uyğunlaşması ilə bağlıdır. Polyak mənşəli leksika rus dilinin lüğət tərkibinin müəyyən hissəsini təşkil edir. Alınma prosesində polonizmlər semantik-üslubi və qrammatik cəhətlərdən uyğunlaşmağa məruz qalmışlar.

Alınma sözlərin uyğunlaşması dedikdə leksik vahidlərin qəbul edən dilin sisteminə daxil olması kimi mürəkkəb və çoxsəviyyəli bir proses başa düşülür. Bu proses zamanı başqa dillərdən alınma sözlərin dəyişməsi və onların dil sisteminə uyğunlaşması müşahidə olunur. Uyğunlaşma dərəcəsi müxtəlif ola bilər: fonetik, morfoloji və digər aspektlərdən dilə tam uyğunlaşmış sözlərdən başlayaraq struktur cəhətdən dilə tamamilə yad olan və buna görə də başqa dillərdən daxilətmələr şəklində işlənən sözlərə qədər.

Məlum olduğu üzrə, hələ XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində alman dilçiləri tərəfindən bütün sözlər alınma və əcnəbi olmaqla iki qrupa bölünmüşdür. Sözlərin mənimsənmiş, digər dillərə məxsus və yad olan funksional bölgü prinsipi bir çox tədqiqatçılar tərəfindən qəbul edilmişdir.

Alınma sözlər alan dil tərəfindən kifayət qədər mənimsənilmiş sözlər kimi qəbul olunur. Tamamilə mənimsənilmiş alınma sözlərdən fərqli olaraq, alınma leksika sırasında səs, orfoqrafik, qrammatik və semantik xüsusiyyətlər şəklində başqa dillərdən törəmiş izləri qoruyub saxlayan sözlər mövcuddur. Əcnəbi leksikanı təsvir edən terminologiya çoxlu sayda müxtəlif adları bir araya gətirir: *alınma sözlər*, *ekzotik leksika* (A.Y.Suprun), *varvarizm* (A.A.Reformatski), *aliyenizm* (V.P.Berkov), *internasionalizm*, *lokalizm*, *regionalizm* (M.M.Makovski), *başqa dillərdən daxiletmələr* (A.A.Leontyev), *ekstremal alınmalar* (V.Q.Drujin), *kvazialınmalar* (L.M.Baş), *ekstranizm* (M.Qabinski), *etnoleksem* (L.A.Şeyman), *lakunlar* (İ.İ.Revzin) və b.

V.P.Berkov hesab edir ki, *ekzotizm* termini çox geniş mənada hər hansı bu və ya digər kollektivə məxsus olan spesifik realini (mədəniyyətlə bağlı hadisələr, sosial münasibətlər, təbiət ünsürü və s.) bildirmək üçün istifadə olunur.¹

Müəllifin fikrinə görə, ekzotizm termini adətən daha dar mənada istifadə olunduğundan başqa termin, məsələn, *aliyenizm*, daha məqsədəuyğun olardı. Lakin tədqiqatçıların qeyd etdiklərinə əsasən bu terminologiya sistemli deyil və təkminləşdirilməmişdir.

Bizim fikrimizcə, bu materialın təsvirinə uyğun olaraq *alınma sözlər* və *ekzotizmlər* terminlərinin istifadəsi daha düzgündür: rus ədəbi dili tərəfindən mənimsənilmiş sözlər-polonizmlərə qarşı hələ tam uyğunlaşmamış sözlər qoyulur. Qeyd edək ki, rus qrafikası ilə verilən ekzotizmlər adətən bu dildə danışanlar üçün yad qalır. Yalnız vaxt keçdikcə və müəyyən şəraitdə ekzotizmlər dil tərəfindən mənimsənilə və leksik-semantik qrupa daxil olaraq alınma sözə çevrilə bilər. “Rus dilinin leksik sisteminə daxil olmuş alınma sözlər ilk çağlarda rus dilini daşıyan insanlar üçün yad, yeni əşya və hadisələrin adları şəklində çıxış edir. Lakin uzun müddət rus sözləri ilə yanaşı istifadəsinin nəticəsində başqa dillərdən alınma sözlər rus dili tərəfindən tamamilə mənimsənilir və onun leksik sisteminin vahidinə çevrilir”.²

¹ Берков В. П. Вопросы двуязычной лексикографии. Л., 1973, с.10.

² Сороколетов Ф.П. История военной лексики в русском языке XI – XVII вв. Л., 1970, с. 250.

Dissertasiya işində *polyak mənşəli alınma sözlər və ekzotizmlər* terminləri ilə yanaşı *polonizm* termini istifadə olunur. *Polonizm* – “polyak dilindən alınma və ya onun əsasında düzəldilmiş sözdür”.³

Dissertasiyada *polonizm* termini həm polyak dilindən alınma sözləri, həm də ekzotizmləri adlandırmaq üçün istifadə olunur. Bu materialın təsnifatında da öz əksini tapmışdır.

XIX – XX əsrlər ərzində rus dili tərəfindən mənimsənilmiş alınma sözləri çoxsəviyyəli sistem şəklində təhlil etmək nəzərdə tutulmuşdur.

XIX – XX əsrlərdə rus ədəbi dilində polyak dilindən alınma sözlərin uyğunlaşmasının təsviri və aparılan tədqiqat nəticələrinin ümumiləşdirilməsi rus ədəbi dilinin leksik tərkibinin inkişaf tarixini əks etdirmək və leksikoqrafik nəşrlər üçün mühüm **nəzəri əhəmiyyət** kəsb edir.

Dissertasiya işinin **praktik əhəmiyyəti** ondadır ki, tədqiqatın nəticələri leksikologiya, üslubiyyat, nitq mədəniyyəti, rus ədəbi dilinin tarixi və xüsusi kurslarda, habelə dərslərlərin, dərs vəsaitlərinin və əcnəbi sözlər lüğətlərinin yazılması zamanı istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işi rus dilini öyrənən və bu dildə danışan insanların diqqətini polyak mənşəli alınma sözlərin işlənmə xüsusiyyətlərinə çəkir.

Müdafiyyə əsəğidəki müddəələr çıxarılır:

- Materialın tədqiqi zamanı aşkar olunmuşdur ki, XIX – XX əsrlərdə rus ədəbi dilinə, onun leksik tərkibini zənginləşdirmiş kifayət sayda polonizmlər daxil olmuşdur;

- Polonizmlərin XIX – XX əsr rus ədəbi dilinə daxil olma prosesi dinamik inkişaf etmişdir, lakin əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq o qədər də intensiv deyildi;

- Polonizmlərin daxil olduqları leksik-tematik qruplar kifayət qədər müxtəlifdir. “Mədəniyyət realilərini bildirən leksika” və “Yemək, ədviyyat, içki adları” qruplarına daxil olan polonizmlər çoxluq təşkil edir;

- Rus dilinə daxil olmuş alınma sözlər ekzotizmlərlə müqayisədə üstünlük təşkil edir;

- Materialın təhlili göstərdi ki, semantik uyğunlaşma zamanı polonizmlər yalnız mənbə dilində olduğu semantik həcmdə mənimsənilmişdir. Alınma sözlərdə məna dəyişikliyi, semantik həcmdə daralma prosesləri müşahidə olunur;

³ Ожегов С.И.Словарь русского языка. М.,1988, с.450.

- Polyak dilindən alınma isimlər digər nitq hissələri ilə müqayisədə üstünlük təşkil edir. Cins və kəmiyyət qrammatik kateqoriyaları uyğunlaşma zamanı rus və polyak dillərində bir-birlərinə uyğun gəlir. Bu kateqoriyalar üzrə fərqlənən sözlər çox az sayda istisnalar təşkil edir;

- Üslubi adaptasiya baxımından polonizmlər əsasən emosional-ekspressiv çalarlığa görə rus dilinin aşağı üslubuna aiddir, bu da “stilistik refleks” ilə, qismən əcnəbi dilə emosional münasibəti göstərmək ilə bağlıdır.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya işinin əsas müddəaları Respublika və xarici nəşrlərdə öz əksini tapmış və elmi konfranslarda müzakirə olunmuşdur.

Dissertasiya işi Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi və rus dilçiliyi kafedrası və filologiya fakültəsinin Müasir rus dili kafedrasının birgə iclasında müzakirə olunmuş və müdafiəyə tövsiyə edilmişdir.

İşin strukturu: tədqiqat işi giriş, iki fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavədən ibarətdir.

Dissertasiyanın ümumi həcmi 153 səhifə təşkil edir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın predmeti və obyektı, məqsədi, qarşıya qoyulan vəzifələri, metodları müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, işin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, əsas müddələrin aprobasiyası göstərilmiş və müdafiəyə çıxarılan müddəalar irəli sürülmüşdür.

Birinci fəsil “XIX – XX əsrlər rus ədəbi dilində polonizmlərin semantik uyğunlaşması” adlanır. Bu fəsil rus dilində polonizmlərin semantik uyğunlaşmasına həsr olunub. Burada XIX – XX əsrlərə aid polyak dilindən çoxlu sayda alınma sözlər təhlil olunmuşdur.

XIX – XX əsrlərdə rus ədəbi dilinə daxil olmuş polonizmlər tematik müxtəlifliyi və semantik özünəməxsusluğu ilə səciyyələnir. Bu amil onları leksik-tematik qruplara bölməyə imkan verir: mədəniyyət realilərini (mahnı, rəqs, musiqi alətləri) bildirən leksika (*коло, краковяк, мазурка, оберек, обертас, шумка; генсле, жлубцоки; варшавянка* və s.), oyunlar ilə bağlı olan terminlər (*крагли, луза, фант* və s.); müxtəlif geyim adları (*доломан, кантуш, кацавейка, кирея, чамарка* və s.) baş örtükləri (*бриль, капуца, конфедератка* və s.); yemək, ədviyyat, içki

adları (*буханка, зразы, пампуха, пляцки, пончик, сальцесон, штикачки; муштарда, повидло; крамбамбули* və s.); məişətlə bağlı olan sözlər (*альтанка, дучай, манатки* və s.); mətbəx əşyaları bildirən sözlər (*дурилаг, шумовка* və s.); nəqliyyat vasitələri və yolda istifadə olunan əşyaları bildirən leksika (*брчка, тачанка* və s.); kənd təsəüfatı terminləri (*гмина, фольварк, паницина, басаринка* və s.); insan adları (*бастрюк, копари, лайдак, магнат, матрона, шпак, шулер* və s.); bitki və heyvanat aləmi ilə bağlı leksika (*апорт, кнафлик, марзанка, мордзев, шпанка; индюк, кузька, марена, шкана* və s.); professionalizmlər (*кантователь, муштабель, прасовка, шпенек, шпонка, шпультка, шпунт* və s.); məhkəmə işi, hüquq, müxtəlif təşkilat və bu cür təşkilat üzvlənin adları ilə bağlı terminlər (*дезензива, илляция, институты, кондеманата, лавники, массовка, ржонд, рочки, филареты, филоматы, харцер, честник* və s.); hərbi terminlər və fərqlənmə nişənləri adları (*довуца, клейноды, когорта, кракузы, улан* və s.); tibbi terminlər (*агония, шпатель* və s.); kilsə məişətində işlənən əşyaların adları (*парафия, плебан, примас, пробоец, рожанец* və s.); qoşqu ləvazimatları bildirən leksika (*зашиоренность, ленчик* və s.); “hissə, pay” anlayışı bildirən sözlər (*оковалок, шматок* və s.); çəki ölçüsü və həcmi bildirən sözlər (*грживна, коржец, морг, снур* və s.); heç bir tematik baxımdan bağlı olmayan sözlər ayrıca təhlil olunmuşdur (*блат, снота, фанаберия, фантазмагория, цигельня* və s.). Qeyd olunan leksik-tematik qruplara həm polyak dilindən alınma sözlər, həm də ekzotizmlər daxildir.

Sözlər rus dilinin bir sıra izahlı lüğətləri, rusca-polyakca və polyakca-rusca lüğətlərdən seçilmişdir. Seçilmiş material mənimsənilmiş və XIX – XX əsrlərə aid olan alınma sözlər qrupunu qeyd etməyə imkan vermişdi (işdə qəbul olmuş *ekzotizm* termininin dublet variantları da var: *etnoqrafizm, alienizm, varvarizm*).

Tədqiqat olunan polonizmlər alınma sözlər və polyak dilindən ekzotizmlər olmaqla iki qrupa bölünmüşdür. *Дрель, луза, повидло* kimi polonizmlər rus ədəbi dilinin leksik sisteminə daxil olmuş və alınma sözlər sırasına aid edilmişlər. Digər söz qrupunu rus leksik sisteminin periferiyasında yerləşən ekzotizmlər təşkil edir: *рочки* <şəhər məhkəmələrinin iclas müddəti>, *генгле* <polyak quslisi, milli simli musiqi alətinin bir növü>, *оберек* <qoşa oynanılan polyak xalq rəqsi>.

Rus dilinin leksik sistemində daxil olmuş polonizmlər ekzotik leksika ilə müqayisədə say etibarını ilə üstünlük təşkil edir. Ekzotik leksika

şəraitdən asılı olaraq bədii nitqdə üslubi məqsəd ilə, rəsmi sənədlərdə isə əslini tam ötürmək üçün istifadə olunur.

Tədqiqat işində nəinki əcnəbi sözlər lüğətlərində əksini tapmış ekzotik sözlər, həm də yalnız tərcümə olunmuş ədəbiyyatın dilində istifadə olan ekzotizmlər göstərilmişdir (*двоязыки* <bir-biri ilə qulp vasitəsi ilə birləşmiş iki dibçək>, *капылюха* <enli kənarlı şlyapa>, *кеннкарта* <alman işğalçı hakimiyyəti tərəfindən polyak əhalisinə verilmiş şəxsiyyət vəsiqəsi>).

Dissertasiya işində rus ədəbi dilinə polyak dilindən bilavasitə alınan sözlərlə yanaşı XIX – XX əsrlər ərzində rus ədəbi dilinə digər dillərdən polyak dilinin vasitəsi ilə daxil olmuş sözlər də təhlil olunmuşdur (*манатки* italyan dilindən *manata* “bağlama” polyak dili vasitəsilə *manatki* “ev şeyləri”; *нанупоса* alman dilindən *Paper* “kağız” polyak dili vasitəsilə *papieros* “tütünlə doldurulmuş kağız tənəki”).

Tədqiqat zamanı müəyyən olunmuşdur ki, alınma prosesi zamanı polonizmlər semantik uyğunlaşmağa məruz qalmışlar. Sözün mənə genişlənməsi və daralması, həmçinin mənə dəyişikliyi prosesləri müşahidə olunmuşdur.

Polyak dilindən alınma sözlər aşağıdakı qruplara bölünmüşdür:

A. Eyni semantik həcmdə alınan sözlər: *кацавейка* <xəz ilə köbələnmiş düyməsiz qısa qadın koftası>, *шуплер*: 1. Kart oyununda hiyləgərlik edən peşəkar qumarbaz; 2. Fırıldaqçı, yalançı. Alınma prosesi zamanı bu polonizmlər mənbə dilində istifadə olunduqları bütün mənaları ilə rus dilinə daxil olmuşlar;

B. Mənə dəyişikliyinə məruz qalan sözlər. *Полендвуща* <kolbasa şəklində hazırlanmış, hissə qurudulmuş donuz filesi>, polyak dilində *połędwica* <file hissəsindən hazırlanmış hissə qurudulmuş mal əti>; *массовка*: 1. *tarix*. 1918-ci ilədək Rusiyada – mitinq, inqilabi toplanış; 2. Kütləvi səhnə (kinoda, teatrda); 3. Kütləvi qəzet; 4. Kütləvi ekskursiya, gəzinti. Polyak dilində də *masówka* sözü bir neçə mənə bildirir: 1. Miting, yığıncaq; 2. Nəyin isə geniş istifadəsi; 3. Kütləvi istehsalat. Polyak dilindən rus dilinə yalnız sözün həqiqi mənası daxil olmuşdur və bu da polyak dilindən alınma sözün mənasının daralması prosesini əks etdirir. Artıq rus dilində sözün öz məcazi mənaları yaranmışdır ki, bunlar da polyak dilində *masówka* sözünün məcazi mənalarından fərqlənir;

C. Tək mənə ilə uyğunlaşan, lakin mənbə dilində çoxmənalı olan sözlər; müasir rus dilində *клеяноды* sözünün bir leksik mənası var <qoşunların fərqlənmə nişanı, sərkərdələrin, kazak atamanlarının və

polkovniklərin hakimiyyət rəmzi>. Polyak dilində isə bu söz çoxmənalıdır: 1. Cəvahirat, zərgərlik malı; 2. İnci, xəzinə, sərvət; 3. *köhn*. Zadəgan gerbi; 4. Möhürü (gerbi) olan üzük; *змiна* <Polşada kənd idarəetməsinin kiçik ölçü vahidi>. Polyak dilində *gmina* sözü aşağıdakı mənaları bildirir: 1. Polşada inzibati ərazi vahidi, nahiyyə; 2. Vilayət idarəetməsi, xalq soveti; 3. Cəmiyyət (dini və ya digər təşkilat).

Ç. Sözlər-omonimlər: *мазурка* <polyak rəqsi> və *мазурка* <şirin peçenye>; *коло* <Polyak xalq partiya üzvlərinin ittifaqı> və *коло* <dairəvi düzümdə oynanılan xalq rəqsi>.

Polyak dilindən alınmaların variant formaları ayrıca təhlil edilmişdir.

K.S.Qorbaçeviç “Вариантность слова и языковая норма” (“Sözün variantlılığı və dilin norması”)⁴ adlı işində eyni sözün formal variantlılığının dörd növünü (vurğulu, fonetik, fonematik və morfoloji) göstərmişdi.

Dissertasiya işində polonizmlərin fonematik və morfoloji variantları aşkar olunmuşdur.

Məsələn, *чамарка*, *кузька* kimi polonizmlərin rus dilində fonematik variantları mövcuddur. *Чамарка* <qədim polyak geyimi, vengerka növü>. Müasir rus dilində bu sözün fonetik variantları mövcuddur: *чeмаpа*, *чeмаpкa*, *чамарка*, *чeмepкa* və məhəlli variantı olan *чумарка*. *Кузька* <taxıla zərər verən böcək> və *кузька*, *кускa*.

Tədqiqat zamanı məlum olmuşdur ki, rus ədəbi dilinə və onun leksik tərkibinə daxil olmuş polonizmlər tarix boyunca rus ədəbi dilinin leksik tərkibində baş verən eyni semantik dəyişikliklərə məruz qalmışlar: semantik daralma, genişlənmə və məna dəyişikliyi. Bu sözlər “mənalər cədvəlində” təsvir olunmuşdur: mənəbə dili, etimoloji məlumat, qəbul edən sistem və mənimsənmə prosesində müəyyən olmuş məna. Semantik strukturlar müqayisə yolu ilə təsvir olunmuş və şərh edilmişdir.

İkinci fəsil “XIX – XX əsrlər rus ədəbi dilində polonizmlərin qrammatik və üslubi cəhətdən uyğunlaşması” adlanır. Bu fəsil XIX – XX əsrlərdə rus ədəbi dilində polonizmlərin qrammatik və üslubi uyğunlaşmasına həsr olunmuşdur.

Alınma prosesi zamanı qrammatik uyğunlaşmağa isim (*магнат*, *дурилаг* və s.), sifət (*заядлый* <həris, qəddar>, *травлый* <səbirli, dözümlü> və s.) və fellər (*фасовать*, *мордовать* və s.) məruz qalmışlar. Digər nitq hissələrindən alınmalar müəyyən edilməmişdir.

⁴ Горбачевич К. С. Вариативность слова и языковая норма. Л., 1978.

Bu alınma prosesi zamanı isimlər digər nitq hissələri ilə müqayisədə üstünlük təşkil edir. Sayca üstünlük təşkil edən digər nitq hissəsi fellərdir; leksik-qrammatik sinfə aid olan sifətlərdən isə cəmi üç söz qeydə alınıb.

Qrammatik uyğunlaşma prosesi zamanı polonizmlər rus dilində olan qrammatik məna və qrammatik xüsusiyyətlər kəsb etməyə başlamışlar.

Tədqiqat zamanı aşkar olunmuşdur ki, alınma prosesində isimlərin qrammatik cinsi əksər hallarda rus və polyak dillərində bir-birinə uyğun gəlir (*луза, бричка* – qadın cinsinə, *краковяк, фант* – kişi cinsinə, *повидло, коло* – orta cinsə aid olan sözlərdir).

Rus və polyak dillərində cinsə görə fərqlənən sözlər azlıq təşkil edir.

Qrammatik kateqoriyaların uyğunlaşması zamanı mənbə dilində olan qrammatik kateqoriyadan fərqlənən sözlər aşağıdakı qruplara bölünmüşdür:

1. İsimlərin cins kateqoriyasına görə fərqlənməsi:

A. Mənbə dili olan polyak dilində kişi cinsinə aid olan sözlər alınma prosesi zamanı rus dilində qadın cinsinə uyğunlaşır (*буханка – bochenek, папіроса – papieros, дрель – drył, лазурь – lazyr*);

B. Mənbə dili olan polyak dilində qadın cinsinə aid olan sözlər rus dilində kişi cinsinə uyğunlaşır (*анорт – aporta* (<alma növü>), *шарфа – szarfa*);

C. Polyak mənbə dilində orta cinsə aid olan sözlər rus dilində kişi cinsinə uyğunlaşır (*крамбамбули – krampambule* <tərkibində mixək, darçın və albalı çəyirdəyi olan araç>).

Ç. Cins kateqoriyası uyğun gələn sözlər hallanma növlərinə görə fərqlənə bilər (*фасоль – fasola* (polyak dilində III hallanma növünə aiddir, yəni *a* və *i* ilə olan qadın cinsinə aid olan sözlər kimi).

2. Polyak mənbə dilində hallanan sözlər alınma prosesi zamanı rus dilində hallanmayan formada işlənir (*генгле* <polyak quslisi>, *жлубцоки* <üç və ya dörd simli yayla çalınan polyak musiqi aləti>).

İsimlər alınma zamanı kəmiyyətin tək formasında qəbul olunur. Cəm halında uyğunlaşmış polonizmlər azlıq təşkil edir.

Polyak dilində kəmiyyət kateqoriyasının hər iki forması olduğu halda alınma prosesi zamanı rus dilində yalnız cəm forması istifadə olunur: *цимбалы* <milli musiqi aləti> – *cymbal* (*cymbaly*), *красли* <keçli oyununun bir növü> – *kręgiel* (*kręgiele*) və s.

“Rus dilində olmayan fleksiya və şəkilçi sonluqları və ya qrammatik mənalar arasında ziddiyyət yaranması və omonimik fleksiyaların mənaları üzündən, rus morfoloji sisteminin hallanma formalarına daxil olmaqda

çətinlik yaradan isimlər rus dili zəminində ya formalarını dəyişir, ya da rus dilində hallanmayan formada istifadə olunan isimlər fondunu əmələ gətirir”.⁵

Dissertasiya işində polonizmlərin morfoloji variantları da təsvir olunmuşdur (*буханка – буханец, пончик – пончка* və s.).

Məlum olduğu üzrə, müasir rus dilində *пончик, шинок* isimləri ikinci hallanma formasının kişi cinsinə aiddir. XX əsrin lüğətlərində bu sözlərin variantları qeyd olunmuşdur: *пончка* (I hallanma formasının qadın cinsinə), *пончики, пончки* (cəm halda istifadə olunur), *шинка* (I hallanma formasının qadın cinsinə aiddir). I hallanma formasının qadın cinsinə aid olan *буханка* polonizminin II hallanma formasının kişi cinsində işlənən *буханец* variantı vardır. Burada qrammatik və ya morfoloji variantlıqdan, yəni ismin cins və hallanma kateqoriyalarında müşahidə olunan qeyri-sabitlikdən bəhs etmək lazımdır. Qeyd edək ki, tədqiq olunan sözlər mənbə dilində I hallanma formasının kişi cinsi üzrə dəyişir (polyak dilində *paćzek, szynk, bochenek* formalarında istifadə olunur).

Sifətlər kişi cinsinin tək və adlıq formasında mənimsənilir və uyğunlaşma zamanı polyak mənşəli sifətlər rus fleksiya və şəkilçi sonluqları qəbul edir: *zajadly – заядлый* <həris, qəddar>, *trawly – травлый* <səbirli, dözümlü> və b.

Polyak dilindən alınan fellər rus dilinə məsdər kimi daxil olur. *-ć* ilə bitən fellər rus dilində *-ть* şəkilçisi ilə, *-ować* ilə bitən sözlər *-овать* şəkilçisi ilə əvəzlənir (*umarumь – sparzyć, мариновать – marynować* və s.).

Tədqiqat zamanı aşkar olunmuşdur ki, qrammatik uyğunlaşma prosesi zamanı alınma sözlər rus dilinin müvafiq qrammatik məna və xüsusiyyətlərini götürmüşlər. Bir-biri ilə uyğun gələn və bir-birindən fərqlənən qrammatik cins və kəmiyyət kateqoriyaları təsvir olunmuş, rus morfemikası əsasında sözdüzəltmə hadisələri, sifətlər və fellər sistemində formal-qrammatik variativlik də tədqiq olunmuşdur.

Alınma prosesi zamanı polonizmlər üslubi uyğunlaşmağa məruz qalmışlar.

1. Polyak dilində üslubi cəhətdən neytral olan sözlər rus dilində emosional-ekspressiv və ya funksional çalarlıqları əks etdirə bilər. Məsələn, *лайдак* sözü <tənbəl, avara, sərsəri, yaramaz, veyl, fırıldaqçı> müasir rus dilində ədəbsiz söz olmaqla loru dildə istifadə olunur.

⁵ Биржакова Е.Э., Войнова Л.А., Кутина Л.Л. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования. Л., 1972, с.235.

2. Mənbə dilində emosional-ekspressiv çalarlıqları olan sözlər rus dilinə neytral söz kimi daxil olmuşlar. Polyak dilində *krakuzby* sözü <yüngül silahlı suvari qoşununun əsgəri> rus dilində əksini tapmış müstəqim mənadan başqa məcazi mənada və üslubi çalarda istifadə olunur: bu söz Krakov əhlinin zarafatyana adı kimi istifadə olunur.

Bəzi fellər də üslubi uyğunlaşmağa məruz qalmışlar. Polyak dilində üslubi cəhətdən neytral olan fellər rus dilinin danışıq sözləri sırasına daxil ola bilər (polyak dilində üslubi cəhətdən neytral olan *mordowac* sözü rus dilində loru danışıq dilinə aiddir *мордовать* <döymək>).

Üslubi uyğunlaşmağa, yəni sözlərin emosional-ekspressiv və funksional çalarlıqlarına gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, o bir sıra ekstralinqvistik amillərlə təyin olunur: mənbə dilinin nüfuzu ilə, tarix boyunca xalqlar arasında yaranmış münasibətlər, mədəni dəyərlərin qavranılması və onların digər sistemlərdəki iyerarxiyası ilə.

Polonizmlərin rus dilinə daxil olma tarixi və onların iki yüzillik ərzində uyğunlaşması prosesi bir sıra qənaətlərə gəlməyə imkan verir.

Dissertasiya işində tədqiq olunmuş polyak dilindən alınma sözlər əvvəlki dövrlərdən daxil olmaları arasındakı sərhədləri fərqləndirir və rus leksik sisteminin yeni inkişaf mərhələsində bu prosesin özünəməxsusluğunu aşkarlayır.

Polonizmlərin mənimsənilməsinin praktiki olaraq XVI – XVII əsrlərlə məhdudlaşması haqqında qəbul olunmuş müddəa artıq əsaslı dəlillərlə rədd olunmuşdur: belə ki, dissertasiyada lüğətlərlə az dərəcədə qeydə alınmış, alınma sözlərin geniş qrupu təqdim olunmuşdur və bu da prosesin rus-slavyan dil kontaktlarının tarixində tədqiq olunmamasına dəlalət edir. Semantik uyğunlaşmağa həsr olunmuş fəsil dissertasiya işində mühüm yer tutmuşdur: burada mənbə dilindən alınma sözlərin mənə həcmi və onların sonrakı dəyişmə aspektləri açıqlanır.

Tədqiqat göstərmişdir ki, alınma prosesində polonizmlər nəinki semantik, həmçinin qrammatik uyğunlaşmağa məruz qalmışlar. Əvvəlki dövrdə olduğu kimi, XIX – XX əsrlərdə rus ədəbi dilinə daxil olmuş polonizmlərin əksəriyyətini isimlər təşkil edir. Alınma prosesində isimlərin qrammatik cins kateqoriyası polyak və rus dillərində əsasən uyğun gəlir və rus dilinə isimlər tək formada daxil olurlar. Müvafiq şəkilçi sonluqları olan sözlər cəm formada və ya hallanmayan şəkildə mənimsənilir.

Vacib müddəalardan biri də ondan ibarətdir ki, rus dilinin qərbi Avropa dilləri mənşəli sözlərlə zənginləşməsində polyak dilinin vasitəçilik rolu təkcə Pyotrda qabaqkı dövrlə məhdudlaşmır və yeni xronoloji

kəsikdə də bu rol yeni söz və anlayışlar qrupu ilə təqdim olunmuşdur. Əvvəllər seçilməmiş və təsvir olunmamış, müəyyən mənbələrdən toplanmış material bir sıra daxilolmaları və onların uyğunlaşma vasitələrini sənədləşdirmək imkanı verdi. Polyak mənşəli sözləri əks etdirən sözlük həmin sahə üzrə lüğətləri zənginləşdirməli və bu proses haqqında bizim təsəvvürlərimizi genişləndirməlidir.

Polyak leksikasının rus ədəbi dilinə daxil olması fasiləsiz prosesdir. Gələcək tədqiqatlarda inkişaf zamanı və mənimsəmə prosesinin keçid dövründə onun tərkibində alınma sözlər və ekzotizmlər aydın şəkildə ayrılmalıdır.

Son onillikdə yeni sözlər gətirmiş tərcümə praktikasının öyrənilməsi bu işin davamı ola bilər. Polyak yazıçıları, şairləri, esseist və publisistlərinin bədi mətnlərinin tərcümələri olduqca çoxdur.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları aşağıdakı nəşrlərdə öz əksini tapmışdır:

1. О названиях танцев, заимствованных из польского, в русском литературном языке // Müasir dilçiliyin problemləri (dil əlaqələri). II Beynəlxalq elmi konfrans. 22 -23 noyabr 2007-ci il. Bakı, Azərbaycan. BSU "Kitab aləmi", 2007, s. 269 – 272.

2. Польские заимствования в русском литературном языке в XIX – XX вв. и их морфологическая адаптация // Elmi xəbərlər. ADU, 2009, №2, s. 205 - 210.

3. О польской лексике в русском литературном языке в XIX – XX вв. // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərəarası elmi məqalələr məcmuəsi. Bakı: Mütərcim, №1, 2012, s. 133 – 137.

4. О польских экзотизмах в русском литературном языке в XIX – XX вв. // Elmi xəbərlər. ADU, 2012, №1, s. 93 – 98.

5. Названия одежды и головных уборов, заимствованные из польского, в русском литературном языке // Filologiya məsələləri. 2012, №1, s. 156 – 161.

6. О грамматической адаптации полонизмов в русском литературном языке в XIX – XX вв. // Вестник ПГЛУ. 2012, №2, с.27 – 30.

7. Варианты заимствованных слов-полонизмов // Pedaqoji universitetin xəbərləri. ADPU, 2012, №1, s. 239 – 241.

8. Семантическая адаптация полонизмов в русском литературном языке (XIX-XX вв.) // Dil və ədəbiyyat. BDU, 2012, №1, s. 58 – 60.

9. Фонематические варианты слов-полонизмов // Filologiya məsələləri. 2012, №3, s. 60 – 65.

10. Об экзотической лексике из польской переводной литературы // Filologiya məsələləri. 2013, №3, s.76 – 79.

11. Полонизмы в русском языке: сфера «Человек» // Молодежь и наука: слово, текст, личность: Материалы международной молодежной научно-практической конференции. Ульяновск: УлГПУ, 2013, с.182 – 189.

**THE SEMANTIC-GRAMMATICAL AND STYLISTIC
ADAPTATION OF POLONISMS IN THE RUSSIAN
LITERATURE LANGUAGE OF THE XIX-XX CENTURIES**

SUMMARY

The present dissertation is devoted to the Polish loanwords in the Russian language of the XIX – XX centuries.

The selection of the material and actuality of the theme are related to the lack of studies of the Polish loanwords in the Russian language of the XIX – XX centuries.

The dissertation consists of the introduction, two chapters and the conclusion, the list of the used literature and applications.

The introduction presents the basis of the theme, defines its actuality, and reveals the subject and object of the research, the theoretical and practical significance, as well as methods and sources.

The first chapter «The semantic adaptation of polonisms in the Russian Literature Language of the XIX – XX centuries» consists of six subchapters and defines a common characteristic of loanwords, describes the semantic adaptation of the Polish loanwords, as well as Polish exoticism of the XIX – XX centuries.

The second chapter «The grammatical and stylistic adaptation of polonisms in the Russian Literature Language of the XIX – XX centuries» consists of five subchapters and describes the grammatical adaptation of the lexical-grammatical type of polonisms - nouns, verbs and adjectives. In this chapter stylistic adaptation of polonisms in the Russian language of the XIX – XX centuries are researched.

In the conclusion the main results of the research are summarized.

Çapa imzalanıb: 27.02.2014.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat – Poliqrafiya mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

